

Hikmet Yurdu, Ocak – Haziran 2012, Yıl: 5, C: 5, Sayı: 9, ss. 189-191

Haricî Hukuku

Joseph SCHACHT

Çev. Yrd. Doç. Dr. Yüksel Macit

Giriş

Bu çeviri, Joseph Schacht'ın *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (London 1979) (*İslam Hukukunun Kaynakları*) adlı eserinin Khâriji Law başlıklı 8. bölümünün çevirisidir. Schacht (Şaht) iki sayfalık bu bölümde Haricîlerin hukuk doktrini- ni/öğretisini özet olarak tanıtmaya çalışmıştır. Ancak bazı ayrıntılara da girmiştir. Bu cümleden olarak Schacht, Haricîlerin hukuk görüşlerinin de Sünnî hukuk ekollerinin görüşlerinden çok farklı olmadığına işaret etmiş ve Haricîlerin İbâdiye kolunun hukukî görüşlerini, Sünnî hukuk ekollerinin görüşlerinden türettiklerini iddia etmiştir. Schacht, Haricîlerin kendilerinden olmayanları kafir sayan, onların canlarını ve mallarını mubah gören katı görüşlerine değinmemiştir. Gerçi Haricîlerin çokça bilinen bu görüşleri İbâdîler tarafından kısmen yumuşatılsa da, genel Haricî ruhunun her devirde başka gruplar içinde de taraftar bulduğuna, kendi grubundan olmayanlara her türlü haksızlığı mubah görenlere rastlanabilir. Buna mukabil Haricîlerin çağımız için önemli görüşleri de vardır. Örneğin Haricîlere göre, Mu'tezile'nin de paylaştığı üzere, Müslüman toplumda devlet başkanının Kureyş'ten olması şart değildir, halk tarafından seçilmesi gerekir. Bu hususta Eş'arî'nin (ö.324/936) *Makalat'ında* ve Mes'udî'nin (ö.346/957) *Mürücü'z-Zeheb'inde* vb. eserlerde bilgi vardır, ancak Schacht, Haricî hukuku başlıklı bu yazısında kaynak olarak Eş'arî'nin *Makalat'ına* birkaç defa atıfta bulunmakla birlikte onda yer alan Haricîlerin devlet başkanı seçimiyle ilgili geçen görüşlerinden hiç bahsetmemektedir. Bu tip eksikliklere rağmen Schacht'ın Haricî hukuku, özellikle de İbâdî hukuku hakkında ileri sürdüğü görüşler, *Mukayeseli mezhepler hukuku* açısından önemlidir ve daha geniş olarak tartışılmaya değerdir. Bunları kısa tahlil ve değerlendirme olarak belirttikten sonra çeviriye geçebiliriz.

Çeviri

İslam eski hukuk mezhepleri tarafından tanınan farklı İslâm hukuk ekollerinden Haricîler ve Şîîlerin, Ortodoks ya da Sünnî hukuk ekollerinin doktrinlerinden farkları, onların birbirinden farklarından daha geniş değildir. Ancak biz, bu olmuş, iyi bilinen gerçekten, Haricî, Şîî ve Sünnî hukukun ortak özelliklerinin İslam cemaatini ilk yüzyıl içinde bölen bölünmelerden daha eski olduğu sonucunu çıkarmamalıyız. Bu

kitabın ilk bölümlerinde gördüğümüz gibi,¹ Haricî ve Şîiler, Ortodoks (Sünnî/çoğunluk)* topluluktan ayrıldıkları zaman İslam hukuku henüz yoktu. Hatırı sayılır bir dönem içinde, özellikle hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllar sırasında, eski mezhepler, sadece kendi siyasî ve dogmatik ilkelerinin gerektirdiği şekilde yüzeysel değişiklikleri ortaya koyarak, Sünnî hukuk ekollerinde geliştirilmekte olduğu şekliyle İslâm hukukuna uymak için Sünnî topluluk ile yeterince yakın temas içinde kaldılar. Bu bakış açısı sadece bu kitabın ana sonuçları ile paralel değildir, o bizim şimdi ve takip eden bölümlerde tartışacağımız olumlu göstergeler tarafından da teyit edilir.²

Haricîliğin kollarından Sufriye ve İbâdîlerin hukuk doktrinlerinin kuruluşu, Tabiinden sırasıyla İmran b. Hittan ve Cabir b. Zeyd'e atfedilir;³ her ikisi de Sünnî topluluk tarafından kabul edilen raviler arasında görünür.⁴ Bahsedilen bu iki tarihsel kişi aktif ise de aşırı Haricî değildir; onların isimleri Tabiin neslinin saygın üyeleri arasında vardır, onlar hayali isnad yaratma sürecinde kullanılmıştır; bu durum Haricî grupların o şahısların onların hukuklarının kurucuları olduklarını iddia etmelerine imkan vermiştir.

Haricîlerin siyasî ve dogmatik ilkeleri hukukta kesin sonuçlara götürdü, özellikle savaş hukukunda.⁵ Bu sonuçlardan biri, bir baskında orduya eşlik eden kadınlar ve çocukların ganimetten tam bir pay alma hakkına sahip olmasıydı.⁶ Bu, aynı zamanda Evzâî tarafından düzenlenen görüş idi, Peygamber tarihine isnad olmadan, gayr-i resmi bir gelenek olarak ifade edildi. Eski Haricîler tarafından ele alınan bu doktrin, Evzâî'ye karşı Ebu Yusuf'un aktardığı karşı geleneği gösterir, bunda İbn Abbas'tan Haricî lider Necdet b. Amir'e Peygamber'in kararına aykırı davrandığına dair gönderme vardır.⁷ Fakat Haricîlerin bir kolu olan İbâdîlerin resmi doktrini, onların ayrıntılı

¹ Yukarı bkz. s. 190.

* Ortodoks (Orthodox) kelimesi genelde Sünnî terimi ile karşlanır, yukarıda Schacht da "Ortodoks ya da Sünnî hukuk ekolü" diye eşanlamlı bir ifade kullanmaktadır, ancak Haricî ve Şîilerin ayrıldığı bir dönemde bir ekol anlamında Sünnîlik teşekkül etmiş değildir, ayrılıkların ortaya çıktığı ilk dönemlere raci Ortodoks veya Sünnî kelimelerini, yürürlükteki yönetimi destekleyen veya resmî görüşü benimseyen muhafazakar çoğunluk olarak anlamak daha doğru olur. Nitekim aşağıda Schacht, Evzâî'nin Ortodoks tarafa karşı görüşünden söz etmektedir ki, burada Ortodoks kelimesi çoğunluk anlamında doğru olur, zira Evzâî, itikadî, siyasî ve hukukî görüşleri itibarıyla terim anlamında Sünnî topluluk dışında değildir; İslam hukuk ekolleri tasniflerinde de, mensubu kalmamış Sünnî hukuk ekolleri içinde gösterilir. (çev.)

² Benim Haricî hukukuna tüm yaklaşımım, W. Thomson'ın *The Macdonald Presentation Volume* (1933), s.352 ve devamındaki yaklaşımından kesinlikle farklıdır.

³ Eski Haricî otoriteleri Cahiz tarafından zikredilir, *Beyan*, I, 131 vd., II, 126.

⁴ *Tehzîb*, VIII. 222, II. 61.

⁵ Bkz. *Harac*, 33; Eş'arî, *Makalat*, I. 90.

⁶ Bu soru için bkz. *Tr. IX*, 7, 10; *Mud.* III. 33; Taberî, 18.

⁷ Bkz. *Comm. ed. Cairo on Tr. IX*, 7, 10.

gayr-i resmi bilgi içeren hukukî görüşlerinden yalnız biri, diğer Sünnî ekollerin doktrinini yeniden üretir, o da şudur, kadınlar ve küçükler ganimetten hiçbir pay almazlar, sadece emeklerinin karşılığı olarak mükafat alırlar.⁸ Eski Haricî ilkelerinin hukukî sonucu, İbâdîler tarafından tanınan hukuk sisteminin açıkça asla bir parçası değildi; bunlar hukuklarını Sünnî ekollerden türettikleri zaman eski Haricî kararı, muhtemelen de Evzaî'nin Ortodoks (Sünnî) tarafa mukabil görüşü unutulmuştu.

İbâdîlerin 5 dirhem değerinde çalınan bir mal üzerine hırsıza had cezası uygulanabilir görüşü, eski bir Irak kıyasından türetilir.⁹ Oysa İbâdîlerin siyasal tarihleri hicri ilk yüzyılın ortasına kadar geriye gider, onların hukuku daha sonraki bir tarihte Sünnî ekollerden türetilmiştir.

Hukuk teorisinin daha geç bir gelişmesi, bir raporda hicri ilk yüzyılın altmışları ve yetmişlerinin Haricî hareketlerine kadar geriye atılır. O rapora göre Necdet taraftarları dahil bazı Haricîler rey içtihadını kabul eder, oysa diğerleri, Ezrakîler onu reddederler ve kendilerini Kur'an'ın dış ve açık (zahir) manası ile sınırlarlar. Bu ifade ikincil bir Iraklı terminolojiyi önceden varsayar/doğru kabul eder.¹⁰

Ama Kuran'ın zahir anlamına göre yorumlanmasını tercih, eski Haricîlerin gerçekten olmuş bir özelliği olarak görünür.¹¹

⁸ İbrahim b. Qais, *Kitâb mâ lâ yasa' jahluh*, MS. Or. 3744 of the British Museum, pp.105b-106a.

⁹ Eş'arî, *Makalat*, I, 105 ve yukarıda, s. 107./ Iraklıları temsil eden Hanefilere göre 5 değil 10 dirhem değerinde bir şey çalana hırsızlık hadd cezası uygulanır. Bu bilgi temel her fıkıh kitabında vardır. (çev.)

¹⁰ Bkz. ibid. 127 ve yukarıda, s.105.

¹¹ Bu eğilimin başka örnekleri için bkz. *Ümm*, VII, 15; Eş'arî, *Makalat*, I, 95.